

Sammanfattning

Könsskillnaderna i pensionsinkomster är betydande och förväntas bestå i framtiden. Även om det svenska pensionssystemet i grunden är könsneutralt – samma inkomst ger samma pension – leder mäns och kvinnors olika yrkesval, samt olika ansvarsfördelning för barn och hushållsarbete till olika pensioner.

Att den nuvarande utformningen av pensionssystemet givet ett ojämnt arbetsliv och fördelning av ansvar för barn och hem ger upphov till ojämnt pensioner har fått mycket uppmärksamhet. Något som inte fått lika stor uppmärksamhet är att för många bestäms pensionsinkomsten inte bara av det egna yrkeslivet utan även av en makes eller makas pensionsinkomst, och därmed också av dennes val inom pensionssystemet. Detta är en central aspekt mot bakgrund av att närmare 3 miljoner svenskar lever i gifta par, samt att många lever i samborelationer eller partnerskap. Visserligen är det egna yrkeslivet oftast den viktigaste komponenten för pensionen, men för de personer som saknar eller har låg pension kan en makes eller makas pensionsinkomst spela en betydande roll för levnadsstandarden.

Denna rapport belyser hur en makes eller makas val inom pensionssystemet kan bidra till mer jämställda pensioner vid framförallt två livssituationer: vid en make eller makas bortgång och vid skilsmässa eller separation. Valen baseras på den pension inom vilken man har dessa valmöjligheter – premiepensionen.

Mer specifikt belyses valet att teckna ett efterlevandeskydd och valet att föra över pensionsrätter till en make eller maka inom premiepensionssystemet. Där det första och andra ger ett inkomstskydd vid en make eller makas bortgång, ger det andra ett inkomstskydd även vid en skilsmässa eller separation.

Dessa val av inkomstskydd kommer vara särskilt betydande för den av makarna som har lägst inkomst. Eftersom kvinnor i genom-

snitt lever längre än män, har högre sannolikhet att bli änka, har lägre löner och arbetar i mindre omfattning kommer inkomstskydden således vara mer betydande för kvinnor. På motsvarande vis drabbas kvinnor i genomsnitt i högre grad ekonomiskt vid en skilsmässa än män. Viktigt är också att valen av inkomstskydd spelar störst roll inom par där makarna har en ojämn inkomstfördelning såsom i par där makarna tagit olika ansvar för barn och hushåll.

Både valet av efterlevandeskydd och pensionsrättsöverföringar inom premiepensionssystemet har således möjlighet att bidra till mer jämställda pensioner. Men de är också förknippade med en ekonomisk kostnad genom att individens egen pension sjunker. Vinsten av mer jämställda pensioner måste således ställas mot den kostnad som drabbar individen och under vissa omständigheter även paret.

En viktig aspekt av valen att överföra pensionsrätter eller teckna efterlevandeskydd är att de måste väljas aktivt av individen. Det krävs också att man aktivt väljer bort de förvalda alternativen som är att inte överföra eller ha efterlevandeskydd. Vid utformningen av systemet har man således förlitat sig på att individer kan och kommer att välja. Forskning inom beteendekonomi och psykologi visar emellertid att många har svårt att fatta ekonomiska beslut som antingen får konsekvenser först på lång sikt eller har otydliga effekter. Ju mer komplicerat ett beslut är, desto vanligare är det att individen inte beaktar framtida händelser och fattar ”felaktiga” beslut. Att planera för sin pension är just ett sådant komplicerat beslut. Än svårare bör det därför vara att beakta och planera sin partners pension, och i synnerhet att beakta hur ett eget val inom pensionsområdet påverkar partners situation utifrån ett jämställdhetsperspektiv.

Rapporten visar att nuvarande utformning av valen att teckna efterlevandeskydd och att överföra pensionsrätter fungerar ineffektivt. Få par väljer att göra pensionsinkomsterna mer jämställda med hjälp av de val som finns inom systemet. 99,5 procent överför inte sin premiepension till sin maka eller make oavsett egen inkomst, inkomstskillnad mellan makarna eller ålder. Än färre av registrerade partners överför sina pensionsrätter. Vidare, runt 83 procent av kvinnor som lever som gifta eller sambor tecknar inte ett efterlevandeskydd till sin make, även oavsett egen socioekonomisk

ställning. Motsvarande andel män är betydligt lägre men ändå runt 65 procent. Majoriteten lever således i par där ingen av makarna aktivt valt att teckna ett efterlevandeskydd eller valt att överföra sin pension.

Samtidigt visar rapporten att både de pensionsöverföringar och efterlevandeskydd som väljs ökar jämställdheten i pensionsinkomsterna, om än i begränsad omfattning. Eftersom det nästan uteslutande är män som, oberoende av egen ekonomisk situation eller makans ekonomiska situation, överför och i högre grad tecknar efterlevandeskydd än kvinnor motverkas könsgapet i pensionsinkomster. Makar som väljer att göra en pensionsöverföring är också benägna att fortsätta göra det – valet är följaktligen varaktigt över tid. Valen görs även oftare inom hushåll där maken tjänar betydligt mer än maken. På så sätt fungerar de som en inkomstutjämnare i par med mindre jämställd inkomst. Men eftersom de oftare görs i par där maken är höginkomsttagare och inom par med förmodat bättre kunskap om valen och dess konsekvenser kommer inkomstskydden inte de mest behövande tillgodo.

Kunskapen om vilka individer som inom pensionssystemet väljer att göra pensionsinkomsterna mellan makarna mer jämställda är viktig, inte minst vid utformningen av framtida system och valsituationer. Mot bakgrund av att beteendeekonomisk forskning visar hur svårt det är att välja inom pensionsområdet och att därtill beakta jämställdhetsaspekter av valet är det centralt att utgå från beteendenaspekter i såväl utformningen av valarkitekturen som informationen.

Rapporten belyser två områden för förändringar: ändra systemets valarkitektur eller gör väljaren mer kompetent. Mest betydelse för att åstadkomma mer jämställda pensioner skulle det förstås ha om könsskillnader i utbildningsval, yrkesval, arbetstidsval m.m. minskade. Men givet att valmöjligheterna finns och de kan bidra till mer jämställda pensioner framstår det som viktigt att få dessa att fungera mer effektivt. Framförallt är det viktigt mot bakgrund av att när möjligheten att göra pensionsöverföringar infördes inom premiepensionen gjordes det med syftet att "utjämningsstanken inte endast blir en illusion". Vidare framhölls att en delning av premiepensionsrätter skulle kunna ge en "avsevärd pensionsutjämnning som såvitt avser nettoeffekten för den mot-

tagande maken inte ligger långt ifrån det resultat som en delning skulle ha gett.” Denna studie visar att dit har man inte nått.

Det första området för förändring – att ändra systemets valarkitektur – som lyfts fram är att göra efterlevandeskydd och delade pensionsrätter inom premiepensionen till förval för makar, med möjlighet att när som helst välja bort förvalen. Givet att få är aktiva och därför stannar i det förvalda skulle det kunna ge mer jämställda pensioner. Men eftersom både efterlevandeskydd och överföringar också ger upphov till kostnader för en passiv väljare, speciellt för par med lägre inkomster, diskuterar rapporten att vinsten av mer jämställda pensioner bör vägas mot de kostnader som drabbar individer av förval.

Rapporten betonar i stället det andra området – behåll systemet men gör väljaren mer kompetent – och lyfter fram betydelsen av en förändring av vilken information som ges. Det krävs nya och andra informationsinsatser än de som gjorts hittills. En delförklaring till varför många inte överför pensionsrätter eller väljer efterlevandeskydd verkar vara att de saknar information och kunskap om valen.

Än viktigare är *hur* informationen ges. Det centrala är hur informationen sprids och hur insatserna kan utvärderas. Detta bör göras enligt vetenskaplig metod för effektutvärdering. För att veta om informationen är effektiv är det således avgörande att man baserar upplägget på randomiserade kontrollerade tester genom riktade informationsinsatser. Liknande beteendeinsatser används redan i andra länder.

Rapporten diskuterar också hur man i dessa riktade informationsutskick kan använda olika former av ”nudging”, knuffar som enkelt kan förändra beteenden eller leda till mer välinformerade ställningstaganden. Genom dem skulle individer kunna bli mer medvetna om valen men även att man behöver ta ställning till liknande val inom andra pensionskällor. Framförallt bör information kring pensionsöverföringar riktas till nyblivna föräldrar eftersom en stor del av inkomstskillnader mellan män och kvinnor uppstår i samband med att man får barn.

Det är slutligen viktigt att påpeka rapportens avgränsningar. Den mest väsentliga avgränsningen är att den bara behandlar jämställda pensioner baserat på individer som lever i parförhållanden. Av det skälet innefattar rapporten inte något om jämställda

pensioner för den grupp som kan ha sämst ekonomiska förhållanden. En annan avgränsning är att rapporten behandlar val inom premiepensionen. Den utgör för många endast en mindre del av den allmänna pensionen men förväntas för framtida generationer vara mer väsentlig. Vad rapporten emellertid kan visa är hur pensionssystemet *i sin nuvarande utformning* med krav på aktiva val för mer jämställda pensioner, samt med den information som hittills omgärdat valen, har svårt att bidra till att minska könsskillnaderna i pensionsinkomster, något som var ett viktigt motiv för att tillåta pensionsöverföringar.